

Незмінний орієнтир: Нікейський символ віри в реформатській богословській традиції від XVI століття до сьогодення

Сергій Судаков

Анотація

У статті здійснено історико-богословський аналіз рецепції та функціонування Нікейського символу віри в реформатській традиції від XVI століття до сьогодення.

Дослідження фокусується на вирішенні уявного парадоксу між фундаментальним протестантським принципом Sola Scriptura та шануванням екстрабіблійного єкуменічного документу. На основі вивчення першоджерел, зокрема праць Ж. Кальвіна, Ф. Турретіна, А. Кайпера, Г. Бавінка, К. Барта, а також класичних віросповідань (Бельгійського, Другого Гельветичного, Вестмінстерського), автор доводить, що в реформатському богослов'ї Нікейський символ функціонує не як конкурент Писанню, а як незамінний інструмент.

У роботі виокремлено та проаналізовано чотири ключові функції Нікейського символу віри в історії реформатської думки: єкуменічну, полемічну, педагогічну та герменевтичну. Показано, як у XVI ст. реформатори використовували нікейську ортодоксію для підтвердження своєї кафолічності та історичної спадкоємності. Розкрито роль символу віри в добу реформатської схоластики (XVII ст.) для систематизації доктрин про Трійцю та захисту вчення про «вічне народження Сина» від соцініанства. Висвітлено значення нікейської христології в неокальвінізмі (XIX–XX ст.) як онтологічного фундаменту протистояння пантеїстичному модернізму. Особливу увагу приділено сучасним дискусіям про «реформатську кафолічність» та використанню Нікейського символу як regula fidei (правила віри), що слугує підпорядкованим стандартом (norma normata) для вірного тлумачення Писання. Зроблено висновок, що Нікейський символ діє як своєрідна «богословська імунна система» традиції, яка активується для нейтралізації давніх та новітніх ересей (аріанства, модалізму, субординаціонізму).

Вступ

В основі реформатського богослов'я лежить фундаментальний принцип *Sola Scriptura* – переконання, що Святе Письмо є єдиним непомильним джерелом і верховним авторитетом у питаннях віри та життя. Цей принцип, що став рушійною силою Реформації XVI століття, поставив під сумнів усі людські традиції та церковні постанови, які не знаходили прямого підтвердження в Біблії. На цьому тлі послідовне й глибоке шанування Нікейського символу віри – давнього єкуменічного документу, сформульованого в IV столітті, – може видатися парадоксальним. Чому традиція, яка проголошує верховенство Писання, так міцно тримається за екстрабіблійне віросповідання? Як реформатські богослови, від Кальвіна до наших днів, узгоджували свою відданість *Sola Scriptura* з апеляцією до авторитету Нікеї?

Наша мета дати відповідь на ці питання, аналізуючи роль та використання Нікейського символу віри в реформатській богословській традиції протягом п'яти століть. Центральна теза цієї статті полягає в тому, що в реформатській думці Нікейський символ віри ніколи не розглядався як конкурент або альтернатива Писанню, натомість він функціонує як незамінний інструмент, що виконує три взаємопов'язані функції.

По-перше, Нікейський символ віри є єкуменічним бастионом ортодоксії, що захищає фундаментальні біблійні доктрини про Трійцю та особу Христа від єретичних спотворень. По-друге, він слугує вираженням кафолічності Церкви, підтверджуючи історичну спадкоємність реформатської віри від апостольської та давньої нерозділеної Церкви, тим самим спростовуючи звинувачення в сектантстві та новаторстві. По-третє, він діє як герменевтичний орієнтир (*regula fidei*), який, будучи підпорядкованим Писанню (*norma normata*), скеровує його тлумачення в ключових доктринальних питаннях, унеможливлюючи індивідуалістичні та єретичні інтерпретації, що могли б виникнути під прикриттям *Sola Scriptura*.

1. Нікейська спадщина та її рецепція реформаторами XVI століття

Реформація XVI століття, хоч і була радикальним рухом, що закликав до повернення до чистоти біблійного вчення, не прагнула до повного розриву з історичною християнською традицією. Навпаки, реформатори бачили себе не творцями нової церкви, а відновлювачами давньої, апостольської віри, спотвореної середньовічними нововведеннями. У

цьому контексті давні екуменічні символи віри, і насамперед Нікейський, не були відкинуті, а стали союзником. Вони слугували доказом ортодоксальності реформаторів, інструментом у полеміці з єретиками та свідченням їхньої приналежності до єдиної, святої, кафолічної та апостольської Церкви.

1.1. «Ми з щирим серцем приймаємо»: формальне закріплення екуменічних символів у ранніх реформатських віросповіданнях

З перших десятиліть свого існування реформатські церкви свідомо і формально інтегрували давні символи віри у свої доктринальні стандарти. Одним з найяскравіших прикладів є Бельгійське віросповідання (1561)¹, написане Гідо де Бре. У статті 9 цього документа проголошується: «Тож, спираючись на це вчення, ми з щирим серцем приймаємо три Символи віри, а саме: Апостольський, Нікейський і Атанасіївський»². Формулювання «з щирим серцем приймаємо» свідчить про активну, позитивну рецепцію. Реформатори бачили в символах вірний виклад біблійної істини і з радістю ототожнювали себе з вірою, вираженою в них. Це було також апологетичним ходом, адже у той час як Римська церква звинувачувала реформаторів у створенні нової, сектантської віри, ті, апелюючи до Нікеї, заявляли, що сповідують ту саму віру, що й нерозділена Церква IV століття. «Це не ми, а ви відійшли від цієї давньої ортодоксії», – могли б вони сказати. Таким чином, тягар доведення відхилення від віри перекладався на їхніх опонентів.

Подібну позицію займає і Друге Гельветичне віровизнання (1566)³, написане Генріхом Буллінгером, наступником Ульріха Цвінглі в Цюриху. Цей документ, що здобув широке визнання в реформатському світі, у розділі 11, присвяченому Трійці та христології, прямо стверджує, що реформатські церкви приймають символи та постанови перших чотирьох вселенських соборів (Нікейського, Константинопольського, Єфеського та Халкидонського), оскільки вони «узгоджуються з Писанням». Цим встановлювався ключовий реформатський принцип ієрархії авторитетів: Писання є верховним і непомильним правилом віри (*norma normans*), тоді

¹ Shaff, Philip. The Creeds of Christendom. Volume III. The Evangelical Protestant Creeds With Translations. – Reprinted 1993 by Baker Books: Grand Rapids, MI, 1993. – СС. 283-436.

² Гідо де Бре. Бельгійське віровизнання <https://www.reformed.org.ua/3/24/Bres>

³ Shaff, Philip. The Creeds of Christendom. Volume III. The Evangelical Protestant Creeds With Translations. – Reprinted 1993 by Baker Books: Grand Rapids, MI, 1993. – СС. 233-307.

як символи та віросповідання є підпорядкованими стандартами (*norma normata*), авторитет яких походить від їхньої відповідності Біблії. Символи цінні не самі по собі, а як вірні тлумачення Писання.

Навіть Ульріх Цвінглі⁴, відомий своїм доволі радикальним наголосом на верховенстві Писання над усіма людськими традиціями, включаючи собори та отців Церкви, беззастережно приймав доктринальний зміст вселенських символів віри, розглядаючи їх як точні підсумки біблійного вчення, особливо про Трійцю та особу Христа. Його богослов'я, зосереджене на єдності Божого завіту благодаті в Старому та Новому Заповітах, створювало міцне підґрунтя для бачення єдиної Церкви, що простягається крізь віки, ідея, що цілком гармоніювала з кафолічним духом давніх символів.

Загалом ми знаходимо 29 згадувань прийняття лише Нікейського символу віри в віровизнаннях реформатської традиції, а Апостольський символ віри згадується набагато частіше, якщо не сказати – постійно⁵. Використання вселенських символів було свідомою апологетичною та еклезіологічною стратегією ранніх реформаторів. Їх звинувачували в тому, що вони є новаторами, сектантами та розкольникими, які створюють нову церкву, відірвану від історичного коріння. Щоб спростувати ці звинувачення, вони апелювали до найдавніших і найбільш шанованих символів нерозділеної Церкви. Таким чином, вони позиціонували себе не як революціонерів, а саме як реформаторів – тих, хто повертається до чистої, давньої, кафолічної віри, від якої, на їхню думку, відійшов Рим.

1.2. Жан Кальвін: нікейська ортодоксія як зброя проти антитринітаризму

Жан Кальвін, найвпливовіший систематизатор реформатської думки, структурував свою знамениту «Настанову в християнській вірі»⁶ за схемою Апостольського символу віри, а його виклад доктрини про Бога та Христа був глибоко й безкомпромісно нікейським. Він розумів, що без ортодоксального вчення про Трійцю та дві природи Христа вся будівля євангельського вчення про спасіння руйнується.

⁴ Ibid., CC. 197-207.

⁵ Дивись: *Reformed Confessions of the 16th and 17th Centuries in English Translation*, 4 Vols. (1523-1693) by James T. Dennison Jr., Grand Rapids, MI: Reformation Heritage Books, 2008-2014.

⁶ «Цей твір був найчіткішим, найлогічнішим і найрозумілішим викладом протестантської доктрини, створеним епохою Реформації». Шеллі Б. Л. *Історія Церкви простою мовою*. Херсон: Таврійський християнський інститут, 2025. – С. 301.

Кальвін захищав використання позабіблійних, але богословськи точних термінів, які були вироблені на Нікейському та наступних соборах, стверджуючи, що хоча такі слова, як «Трійця», «особа» (ὕποστασις) та «єдиносущний» (ὁμοούσιος), відсутні в Писанні, вони є необхідними для того, щоб істина була ясною і чіткою та для захисту від «хитрощів еретиків». Для Кальвіна ці терміни не додавали нічого нового до біблійного одкровення, а лише слугували «бастіонами» для захисту його істинного значення. Він розлого писав про те, що ці слова не були винайдені без причини, а тому ми повинні остерігатися, щоб нас не звинуватили в тому, що ми відкидаємо їх легковажно (Настанова I, XIII, 1-5).

Найяскравішим прикладом практичного застосування Кальвіном нікейської ортодоксії є його гостра полеміка з іспанським лікарем та богословом Мігелем Серветом. Сервет відкидав класичну доктрину Трійці та вічну божественність Христа, стверджуючи, що Син є створеною істотою, а Святий Дух – лише силою Божою. По суті, це було відродженням аріанства та модалізму, які засудила давня Церква. Кальвін вбачав у вченні Сервета руйнування основ християнської віри і у своїй аргументації проти Сервета Кальвін прямо спирався на нікейську христологію. Він наголошував на розрізненні між вічним народженням Сина від Отця та Його народженням у часі від Діви Марії. Це дозволяло йому довести, що божественна природа Христа є вічною, нествореною і не походить від Його людськості. У «Настанові» він писав, звертаючись до таких, як Сервет, що хочуть вони того чи ні, вони повинні визнати, що якщо Ісус Христос взяв від Своєї матері природу, яка робить Його Сином Давидовим, то Він має від Свого Отця природу, яка дає Йому якість Сина, яка є іншою і відмінною від Його людськості (Настанова II, XIV, 6). Трагічне завершення цієї історії – арешт та страта Сервета в Женеві за вироком міської ради – хоч і є предметом гострих історичних дебатів, беззаперечно свідчить про те, наскільки серйозно реформатори ставилися до захисту нікейської ортодоксії як до справи життя і смерті для Церкви⁷.

1.3. Буллінгер та Цюрихська Реформація: затвердження спадкоємності

Генріх Буллінгер як ключовий автор Другого Гельветичного віровизнання, відіграв вирішальну роль у закріпленні поваги до

⁷ Par Martin Hoegger, Haute École de théologie protestante de la Suisse romande (HET-PR0): <https://www.hoegger.org/wp-content/uploads/2024/07/M.-Hoegger-Le-credo-de-Nicee-dans-le-protestantisme-long.pdf>

вселенських символів у реформатській традиції. Його богослов'я характеризувалося як ортодоксальне і кафолічне за наміром. Він, як і Кальвін, наполягав, що реформатська віра не є нововведенням, а є поверненням до давньої, істинної віри, засвідченої в Писанні та вірно підсумованої в давніх символах. Приймаючи Нікейський символ, Цюрихська реформація та її послідовники по всьому світу стверджували свою нерозривну спадкоємність з вселенською Церквою всіх часів⁸.

2. Розвиток нікейської теології в добу реформатської ортодоксії (XVII століття)

Якщо реформатори XVI століття заклали фундамент, формально прийнявши нікейську спадщину, то богослови наступного століття, періоду реформатської ортодоксії або схоластики, звели на цьому фундаменті детально розроблену догматичну будівлю. Вони поглиблювали їхнє розуміння, систематизували їх у великих догматичних працях і захищали за допомогою філософських та логічних інструментів, таким чином нікейське богослов'я стало невід'ємною частиною реформатської догматичної системи.

2.1. Вестмінстерське віросповідання: систематична інтеграція нікейської христології та тріадології

Вестмінстерське віросповідання (1647), створене Вестмінстерською асамблеєю богословів⁹, є найвпливовішим віросповідним документом в англomовній пресвітеріанській традиції та вершиною британської реформатської ортодоксії. На відміну від ранніх віросповідань, які просто декларували свою згоду з давніми символами, Вестмінстерське віросповідання¹⁰ глибоко й органічно інтегрує нікейські доктрини у свою власну структуру, роблячи їх частиною своєї догматичної тканини.

Розділ 2 «Про Бога і Святу Трійцю» є яскравим прикладом цього. Пункт 3 цього розділу містить одне з найчіткіших і найстисліших

⁸ Edward Dowey, Heinrich Bullinger As Theologian: Thematic, Comprehensive, Schematic: https://foundationrt.org/wp-content/uploads/2016/03/Dowey_Bulleinger.pdf

⁹ Reid J. *Memoirs of the Westminster Divines* / James Reid. – Edinburgh: Banner of Truth, 1982. – 757 с.

¹⁰ Bower J. *The Confession of Faith: A Critical Text and Introduction* / John R. Bower. – Grand Rapids, Michigan: Reformation Heritage Books, 2020; *Визнання Віри Пресвітерської Церкви* – Toronto, Ontario, 1980. – 236 с.; *Вестмінстерське визнання віри* – Glasgow: Free Presbyterian Publications, 1998.

формулювань доктрини Трійці в реформатській традиції, яке повністю відповідає духу та букві Нікеї: «В єдності Божій є три Особи, однієї субстанції, сили і вічності: Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. Отець не є роджений і не походить ні від кого. Син є вічно роджений Отцем; Святий Дух вічно походить від Отця і Сина»¹¹. Фраза «вічно роджений» (*eternally begotten*¹²) є прямим богословським розвитком нікейського твердження, що Син є «народженим від Отця перед усіма віками... народженим, не створеним». Це формулювання чітко відмежовує ортодоксальну позицію від арианства, яке вчило про народження Сина в часі.

Розділ 8 «Про Христа – Посередника» продовжує цю лінію, інтегруючи нікейську христологію. Пункт 2 стверджує: «Син Божий, друга Особа Трійці, Який є сущий і вічний Бог, одноістотний і рівний з Отцем, коли пришла повня часу, прийняв людську природу»¹³. Формулювання «одноістотний» (*of one substance*¹⁴) є прямим англійським еквівалентом ключового грецького терміну Нікейського символу – *ὁμοούσιος*¹⁵ (*homoousios*), що означає «єдиносущний» («одноістотний»¹⁶). Саме цей термін був каменем спотикання для ариан і став прапором нікейської ортодоксії. Включення цього терміну до Вестмінстерського віросповідання демонструє, що нікейські категорії стали більше ніж історичним посиланням, а невід'ємним елементом реформатської догматичної системи, що забезпечує її ортодоксальність та спадкоємність¹⁷.

2.2. Франциск Турретін та схоластична оборона «вічного народження Сина»

Якщо Вестмінстерське віросповідання кодифікувало нікейську доктрину, то женевський богослов Франциск Турретін (1623–1687) у своїй

¹¹ Визнання Віри Пресвітерської Церкви – Toronto, Ontario, 1980. – С. 22.

¹² Bower J. *The Confession of Faith: A Critical Text and Introduction* / John R. Bower. – Grand Rapids, Michigan: Reformation Heritage Books, 2020. – С. 199.

¹³ Визнання Віри Пресвітерської Церкви – Toronto, Ontario, 1980. – С. 51.

¹⁴ Bower J. *The Confession of Faith: A Critical Text and Introduction* / John R. Bower. – Grand Rapids, Michigan: Reformation Heritage Books, 2020. – С. 205.

¹⁵ Павло Василів. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – С. 288.

¹⁶ Павло Василів. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – С. 292.

¹⁷ Letham R. *The Westminster Assembly. Reading Its Theology In Historical Context*. Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 2009. 416 c.

монументальній праці *Institutio Theologiae Elencticae*¹⁸ («Настанова полемічного богослов'я») надав їй найбільш розгорнутий і філософськи обґрунтований захист. Його праця стала вершиною реформатської схоластики, яка використовувала аристотелівську логіку та метафізику для захисту й систематизації біблійного вчення. Головними опонентами Турретіна були соцініани, раціоналісти XVII століття, які, подібно до давніх аріан, заперечували Трійцю та вічну божественність Христа, вважаючи доктрину про вічне народження нелогічною¹⁹.

Турретін розробив витончену аргументацію на захист вічного народження Сина, яка поглибила нікейське вчення, стверджуючи, що це божественне народження докорінно відрізняється від людського і має наступні характеристики²⁰. По-перше, це необхідний, а не вольовий акт. Отець народжує Сина не за вибором волі (як Він творить світ), а за необхідністю Своєї природи. Як сонце за своєю природою випромінює світло, так Отець за Своєю природою народжує Сина. Це гарантує, що Син не є нижчим чи залежним від волі Отця, а є рівним Йому. По-друге, це вічний, позачасовий акт. Народження Сина не відбулося в якийсь момент у минулому; воно є вічним тепер, поза часом. Не було моменту, коли б Отець не був Отцем, а Син – Сином. Це захищає вічність і незмінність Бога. По-третє, це внутрішньобожественний акт. Отець народжує Сина всередині божественної сутності²¹ (*in se*), а не поза нею (*ex se*). Це означає, що немає жодного поділу чи відділення сутності. Син, хоч і є відмінною Особою, ніколи не відділяється від Отця. Нарешті, це передавання всієї сутності. У цьому акті Отець передає Синові всю, повну, нероздільну божественну сутність. Саме тому Син є *ὁμοούσιος* (єдиносущним), а не просто *ὁμοιούσιος* (подібносущним) з Отцем.

Доктрина про «вічне народження Сина» стала ключовим догматичним маркером нікейської ортодоксії в реформатській схоластичі, оскільки вона одночасно утверджувала повну божественність Сина та Його особисту відмінність від Отця. Нікейський символ стверджує, що Син «народжений, а не створений»²², а Вестмінстерське віросповідання уточнює: «вічно

¹⁸ Turretin, Francis. *Institutes of Elenctic Theology*, 3 Volume. – Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 1992–1997.

¹⁹ <https://purelypresbyterian.com/2016/04/13/the-trinity-in-the-old-testament/>

²⁰ <https://krisispraxis.com/archives/2020/03/the-eternal-generation-of-the-son-francis-turretin-on-the-trinity/>

²¹ «від сутності Отця». Гофман, Йоганнес. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти / перекл. з нім. Олега Конкевичат і Андрія Михаленка. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019. – С. 166.

²² Василів, Павло. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – СС. 291-292.

роджений»²³. Полеміка з соцініанами показує, що заперечення вічного народження неминуче робить Сина підпорядкованим, створеним у часі, що є поверненням до аріанства. Аргументація Турретіна доводить, що «народження» означає передачу тієї самої божественної сутності, що гарантує абсолютну рівність Сина з Отцем (*homoousios*). Водночас сам факт «народження» встановлює особисту відмінність Сина (народженого) від Отця (ненародженого). Це захищає від іншої крайності – модалізму (савелліанства), де особи є лише різними тимчасовими проявами одного Бога. Таким чином, ця доктрина функціонує як богословський стрижень, що утримує в ідеальній рівновазі два фундаментальні аспекти Трійці: єдність сутності та троїчність Осіб, унеможливаючи як аріанство, так і модалізм.

2.3. Нікейський символ як основа для катехитичного навчання: приклад Гейдельберзького катехізису

Нікейське богослов'я в епоху ортодоксії було не лише предметом високих академічних дебатів, а й засобом навчання, чудовим прикладом чого є Гейдельберзький катехізис (1563)²⁴, в якому догматична точність поєднувалася з пастирською теплотою.

Хоча Катехізис для структурування своєї другої частини («Про визволення») безпосередньо використовує Апостольський символ віри, його богословський зміст є глибоко нікейським. Структура викладу віри чітко слідує тринітарній схемі, що є характерною для Нікейського символу:

Бог Отець і наше творіння (Неділі 9–10)

Бог Син і наше викуплення (Неділі 11–19)

Бог Святий Дух і наше освячення (Неділі 20–22)

Ця структура відображає архітектуру Нікейського символу, де сповідання віри організовано навколо трьох Осіб Божества. Катехізис, відомий своїм особистим та екзистенційним тоном (починаючи з питання «Що є твоєю єдиною втіхою в житті і смерті?»²⁵), перекладає високу догматику Нікеї та Халкидону мовою особистої віри, довіри та побожності, показуючи, яке значення ці істини мають для спасіння та втіхи віруючого. Таким чином, нікейська теологія ставала живою вірою, що формувала

²³ Визнання Віри Пресвітерської Церкви – Toronto, Ontario, 1980. – С. 22.

²⁴ Бейл К. Опора і втіха. Основи віри за Гейдельберзьким Катехізисом // Переклад з нідерландської: Одеса, видавництво "Тюльпан", 2013 р. – 448 с.

²⁵ Там само. С. 14.

серця вірян у церквах, роблячи доктрину про Трійцю та Христа основою християнського життя.

3. Нікейський символ як бастион проти модернізму в неокальвінізмі (XIX - початок XX століття)

У XIX столітті реформатське богослов'я зіткнулося з новим і небезпечним викликом – модернізмом. Цей інтелектуальний рух, що виріс з Просвітництва, характеризувався натуралізмом, раціоналізмом та історичним критицизмом, які ставили під сумнів надприродні аспекти християнства. У відповідь на цю загрозу нідерландські богослови, зокрема Абрагам Кайпер та Герман Бавінк, розвинули течію, відому як неокальвінізм. Для них Нікейський символ віри став фундаментальною онтологічною та епістемологічною основою для побудови всеосяжного християнського світогляду, здатного протистояти редукціонізму модерної думки.

3.1. Абрагам Кайпер: захист надприродного втілення від пантеїстичного монізму

Абрагам Кайпер (1837–1920), видатний нідерландський богослов, пастор, журналіст, засновник університету та прем'єр-міністр Нідерландів, вбачав у модернізмі, особливо в його німецькому варіанті, представленому Фрідріхом Шляєрмахером, небезпечну тенденцію до пантеїзму. Пантеїзм стирає фундаментальну онтологічну відмінність між Богом і творінням, розчиняючи Бога у світі. Це, на думку Кайпера, руйнувало саму суть християнського теїзму.

Для Кайпера Нікейський символ, і особливо його вчення про Втілення, був головною зброєю проти цієї фундаментальної ересі XIX століття²⁶. Твердження символу, що Син Божий «задля нас людей і задля нашого спасіння зійшов і прийняв тіло, став людиною»²⁷, було для нього онтологічним маніфестом, бо стверджувало існування трансцендентного Бога, Який за Своєю суверенною волею входить у Своє творіння, щоб відкупити його, а не є іманентною частиною світового процесу.

²⁶ Faber J., "Kuyper On The Incarnation Of The Word."

https://spindleworks.com/library/faber/005_kup.htm

²⁷ Василів, Павло. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – С. 292.

Кайпер радикально відкидав поширені в ліберальному богослов'ї спекулятивні ідеї про те, що Втілення могло б відбутися і без гріхопадіння людини як логічне завершення процесу єднання Бога зі світом. Він бачив у цьому небезпечну пантеїстичну ідею, яка робить Втілення не унікальним актом благодаті, а необхідним етапом космічної еволюції. Він наполягав, що Святе Письмо не визнає іншого Втілення Слова, крім того, що для грішників. Таким чином, нікейська сотеріологія стала для Кайпера основою для захисту ортодоксальної онтології та чіткого розмежування між Творцем і творінням.

3.2. Герман Бавінк: Нікейський символ як вираз “реформатської кафолічності”

Герман Бавінк (1854–1921), автор монументальної чотиритомної «Реформатської догматики» (*Gereformeerde dogmatiek*), є ще однією ключовою фігурою неокальвінізму. Він розвинув глибоку і впливову концепцію «реформатської кафолічності»²⁸, в якій екуменічні символи, зокрема Нікейський, відігравали центральну роль. Бавінк визначав кафолічність не як інституційну прив'язку до Риму (він вважав терміни «римський» і «кафолічний» взаємовиключними²⁹), а як універсальність, всеосяжність християнської віри. Для нього кафолічність означала, що християнство призначене для всіх народів, часів, місць і, що найважливіше, для всіх сфер людського життя. Він гостро критикував сектантство та пієтизм, які замикають віру у вузькому колі особистого досвіду чи церковної громади, вважаючи, що той, хто замикається у вузькому колі маленької церкви (*kerkje*) чи конвентиклу³⁰, не знає справжньої кафолічності і ніколи не відчував її сили та втіхи, бо така людина збіднює любов Отця, благодать Сина і спілкування Духа і в решті решт буде матиме збіднену душу³¹.

Вселенські символи, і насамперед Нікейський, є для Бавінка історичним вираженням цієї істинної кафолічності. Вони є свідченням віри єдиної Церкви, що об'єднує віруючих не лише в просторі, але й у часі.

²⁸ Kamphuis, Barend. Herman Bavinck On Catholicity. *MAJT* 24 (2013): 97-104.

<https://midamerica.edu/uploads/files/pdf/journal/06kamphuisjournal2013.pdf>

²⁹ <https://reformedreader.wordpress.com/2017/01/05/roman-and-catholic-mutually-contradictory-bavinck/>

³⁰ Конвентикл (від латинського *conventiculum* – «місце зібрання») – це зібрання релігійних дисидентів, які таємно проводять свої богослужіння, оскільки їхня діяльність є забороненою або переслідується державою чи панівною церквою.

³¹ Harinck, George. “Broad and Wide and Far”: Herman Bavinck's Catholic Vantage Point. <https://journal.rts.edu/article/broad-and-wide-and-far-herman-bavincks-catholic-vantage-point/>

Приймаючи ці символи, сучасна церква входить у спілкування з усіма поколіннями святих у минулому, підтверджуючи свою органічну єдність з тілом Христовим протягом усієї історії спасіння. Відмова від цієї спадщини, на думку Бавінка, веде до історичної амнезії та духовного збіднення³².

Для неокальвіністів Нікейський символ був онтологічним фундаментом для всеосяжного християнського світогляду, що протистойть редуccionізму модернізму. Проект Кайпера полягав у утвердженні суверенітету Христа над кожним «квадратним дюймом» буття, а проект Бавінка – у розкритті кафолічності християнства, що пронизує все життя. Модернізм, з його натуралізмом та іманентизмом, загрожував цій візії, стираючи відмінність між Творцем і творінням та обмежуючи релігію приватною сферою почуттів.

Нікейський символ надавав міцну метафізичну основу для опору цьому редуccionізму. Його тринітарна структура забезпечувала богословську архітектоніку для неокальвіністського проекту культурної трансформації. Перша частина («Віруємо в одного Бога... Творця всіх речей видимих і невидимих»³³) утверджує трансцендентного, суверенного Творця, Який є джерелом усього буття і всіх законів для кожної сфери життя. Це заперечує монізм та пантеїзм. Друга частина («...зійшов і прийняв тіло, став людиною»³⁴) стверджує, що матеріальний, історичний світ є добрим і гідним того, щоб Бог увійшов у нього. Це освячує людське життя в усіх його проявах (сім'я, праця, мистецтво, політика) і заперечує дуалізм та світозреченський пієтизм. Третя частина («...в Духа Святого»³⁵ «Господа та Життєдавця»^{36 37}) вказує на силу, яка застосовує відкуплення Христа до всіх сфер життя, оновлюючи не лише індивідуальні душі, а й усе творіння. Таким чином, тринітарна та інкарнаційна структура символу забезпечувала богословську основу для неокальвіністського світогляду, захищаючи його як від світозреченського пієтизму, так і від світопристосовницького лібералізму.

³² Brock, Cory and Gray, Nathaniel Sutanto, "Herman Bavinck's Reformed eclecticism: On catholicity, consciousness and theological epistemology", *Scottish Journal of Theology*, Volume 70, Issue 3, August 2017, pp. 310 - 332 DOI: <https://doi.org/10.1017/S003693061700031X>

³³ Василів, Павло. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – 408 с.

³⁴ Там само. С. 409 с.

³⁵ Там само.

³⁶ Доповнення до Нікейського символу віри, що ми знаходимо у Нікео-Константинопольському символі віри (381 р.). Shaff, Philip. *The Creeds of Christendom. Volume II. The Greek and Latin Creeds, with Translations.* – Reprinted 1993 by Baker Books: Grand Rapids, MI, 1993. – СС. 57-58.

³⁷ Шатц, Клаус. Загальні собори – віхи історії Церкви / перекл. з нім. Олег Конкевич, наук. ред. Марія Горяча. Львів: Видавництво УКУ, 2018. – С. 47.

4. Переосмислення та застосування нікейської спадщини у XX та XXI століттях

У XX столітті, після викликів модернізму, реформатське богослов'я продовжило активно звертатися до нікейської спадщини, знаходячи в ній відповіді на нові питання та інструменти для вирішення нових проблем. Від монументальної догматики Карла Барта до сучасних дискусій про «реформатську кафолічність», Нікейський символ залишається живим і дієвим джерелом для богословської думки, а також чітким критерієм для ідентифікації та спростування сучасних ересей та загроз.

4.1. Карл Барт: «про-нікейське» богослов'я та догматика

Карл Барт (1886–1968), безперечно, є одним з найвпливовіших реформатських богословів XX століття. Його багатотомна «Церковна догматика» стала поворотним пунктом у протестантській думці, ознаменувавши відхід від лібералізму XIX століття та повернення до богослов'я Слова Божого. В основі цього повернення лежало глибоке і свідоме засвоєння нікейської та халкидонської ортодоксії, Барт будував усю свою догматичну систему на «про-нікейській» основі³⁸.

У своїх лекціях «Догматика в нарисі», прочитаних у повоєнній Німеччині, Барт обрав Апостольський символ віри як структуру для викладу основних доктрин, проте його тлумачення цього символу було наскрізь пронизане нікейським богослов'ям. Барт рішуче захищав використання «позабіблійної» (екстрабіблійної) мови символів, зокрема терміну *ὁμοούσιος*, стверджуючи, що Церква не просто може, а зобов'язана повторювати людською мовою те, що відкрито в Писанні, щоб захистити істину від спотворень. Для Барта нікейська доктрина про Трійцю мала вирішальне значення, оскільки вона блокувала будь-яку можливість «природного богослов'я» – спроби пізнати Бога поза Його самооб'явленням в Ісусі Христі. Нікейський символ, наполягаючи на тому, що Син є «Богом від Бога, Світлом від Світла, Богом правдивим від Бога правдивого»³⁹, унеможлиблює будь-який підхід до Бога Отця в обхід Сина. Знання про Бога можливе лише через Сина і в Святому Дусі. Ця тріадологічна структура одкровення, за Бартом, є відображенням вічного буття самого

³⁸ Molnar, Paul D. Was Barth a pro-Nicene theologian? Reflections on Nicaea and its legacy // *Scottish Journal of Theology*, Volume 64, Issue 3, August 2011, pp. 347 - 359.

³⁹ Василів, Павло. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. – Львів: Місіонер, 2009. – 409 с.

Бога. Таким чином, нікейська доктрина стала для нього головним захистом від філософської спекуляції та антропоцентричної релігійності, які він вважав головною хворобою сучасного богослов'я.

4.2. Сучасна «реформатська кафолічність» (Reformed Catholicity): Символ як «правило віри» (regula fidei)

У кінці XX та на початку XXI століття в реформатському богослов'ї, особливо в Північній Америці, виник і набув популярності рух, що отримав назву «реформатська кафолічність»⁴⁰. Такі богослови, як Майкл Хортон та Кевін Ванхузер⁴¹, спираючись на спадщину Кальвіна та Бавінка, активно розвивають ідею про те, що бути реформатом означає бути істинно кафолічним, тобто вселенським, соборним. У рамках цієї концепції вселенські символи віри, зокрема Нікейський, відіграють центральну роль. Вони стверджують, що Нікейський символ функціонує як *regula fidei* – «правило віри», яке слугує герменевтичним ключем до правильного читання Писання. Це не заперечує принцип *Sola Scriptura*, а, навпаки, захищає його від зловживань. *Sola Scriptura* (тільки Писання) ніколи не означало *nuda Scriptura* (голе Писання), тобто ідею, що кожен віруючий повинен тлумачити Біблію індивідуально, з чистого аркуша, ігноруючи дві тисячі років роботи Святого Духа в Церкві. Нікейський символ, як консенсусне читання Писання давньою Церквою, допомагає уникнути індивідуалістичних та єретичних інтерпретацій, які часто видають себе за «біблійні». Згідно з цією моделлю, *Sola Scriptura* є формальним принципом реформатського богослов'я – воно стверджує, що Писання є найвищим і остаточним авторитетом. Водночас вселенські символи віри та реформатські віросповідання є матеріальним принципом – вони надають змістовний, авторитетний, хоч і підпорядкований, виклад того, чого насправді навчає Писання в ключових питаннях. Таким чином, Нікейський символ не стоїть над Писанням, а служить йому, захищаючи його послання⁴².

⁴⁰ Allen, Michael and Swain Scott R. *Reformed Catholicity: The Promise of Retrieval for Theology and Biblical Interpretation*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2015. – 176 с.

⁴¹ Vanhoozer, Kevin J. *A Tin of Plaudits (and Three Challenges) for a Tenth Anniversary*. <https://journal.rts.edu/article/reformed-catholicity-a-tin-of-plaudits-and-three-challenges-for-a-tenth-anniversary/>

⁴² “*Sola Scriptura: A Dialogue between Michael Horton and Bryan Cross*”. <https://www.modernreformation.org/resources/articles/sola-scriptura-a-dialogue-between-michael-horton-and-bryan-cross>

4.3. Нікейська теологія в сучасній полеміці

Актуальність Нікейського символу не обмежується лише академічними дискусіями. Його доктрини залишаються важливим інструментом у сучасній полеміці з різними богословськими відхиленнями. Наведемо кілька прикладів. По-перше, опір сучасному субординаціонізму. В останні десятиліття в деяких євангельських колах виникли дебати щодо «вічного функціонального підпорядкування Сина»⁴³. Хоча прихильники цієї теорії стверджують, що визнають онтологічну рівність Сина з Отцем, їхня мова про вічну ієрархію авторитету і підпорядкування викликає занепокоєння у багатьох реформатських богословів. Вони вбачають у цьому небезпечний зсув у бік субординаціонізму, що нагадує аріанство. У цій полеміці ключовий нікейський термін *ὁμοούσιος* знову стає центральним. Він нагадує, що рівність Сина з Отцем є абсолютною і стосується не лише «сутності», а й «сили та вічності», як каже Вестмінстерське віросповідання. Будь-яке вчення, що вводить онтологічну ієрархію в Божество, суперечить Нікеї.

Другий приклад – це загроза антитринітарних культів. Нікейські формулювання залишаються найчіткішим стандартом для викриття сучасних єресей, що заперечують Трійцю. Свідки Єгови є сучасними аріанами, які вчать, що Ісус є створеною істотою, архангелом Михаїлом. Нікейське «народжений, не створений, єдиносущний з Отцем» прямо спростовує це вчення. Мормони є, по суті, політеїстами, які вчать про існування багатьох богів. Нікейське «Віруємо в єдиного Бога» є фундаментальним запереченням їхньої теології. П'ятидесятники-єдинники є сучасними модалістами (савелліанами), які заперечують реальну відмінність Осіб у Трійці, вважаючи «Отця», «Сина» і «Духа» лише різними ролями чи проявами однієї особи. Нікейський символ, чітко розрізняючи Отця, Сина і Святого Духа та їхні особисті властивості (Отець ненароджений, Син народжений, Дух ісходить), є дієвим спростуванням цієї єресі.

Послідовне звернення до Нікейського символу впродовж історії свідчить про наявність у реформатській традиції своєрідної «богословської імунної системи», яка активується у відповідь на загрози ключовим доктринам. І якщо простежити історію, можна побачити чітку модель «загроза-відповідь». Загрози змінюються – аріанство в IV столітті,

⁴³ Дуже корисне резюме: Deyoung, Kevin, "Distinguishing Among the Three Persons of the Trinity within the Reformed Tradition." <https://www.thegospelcoalition.org/blogs/kevin-deyoung/distinguishing-among-the-three-persons-of-the-trinity-within-the-reformed-tradition/>

антиринітаризм Сервета в XVI, соцініанство в XVII, пантеїстичний модернізм у XIX, сучасні культи та євангельський субординаціонізм у XX-XXI століттях, проте відповідь реформатської традиції залишається дивовижно сталою. Реформатська традиція знов і знов повертає увагу до нікейських формулювань та виробляє їхнє творче застосування в новому контексті. Кальвін проти Сервета використовує нікейську христологію; Турретін проти соцініан розгортає нікейську доктрину вічного народження; Кайпер проти модернізму апелює до нікейського вчення про Втілення; сучасні богослови проти субординаціонізму знову звертаються до *ὁμοούσιος*. Ця модель показує, що Нікейський символ функціонує як набір перевірених «богословських антитіл». Коли з'являється новий «вірус», що атакує доктрину про Бога чи Христа, імунна система традиції активує нікейські визначення для нейтралізації загрози. Це доводить, що символ Нікеї не є історичним артефактом, а є живим, функціональним та незамінним інструментом для збереження доктринального здоров'я Церкви⁴⁴.

Висновок

Аналіз п'ятисотлітньої історії реформатського богослов'я виявляє дивовижну сталість і глибину у ставленні до Нікейського символу віри. Від раннях реформаторів до сучасних богословів, цей давній документ незмінно відігравав важливу роль, спростовуючи уявний парадокс між відданістю принципу *Sola Scriptura* та повагою до церковної традиції. Нікейський символ віри в реформатській думці виконував чотири ключові, взаємодоповнюючі функції, які забезпечили його незамінність. По-перше, він слугував єкуменічним якорем, засвідчуючи нерозривний зв'язок реформатських церков з єдиною, святою, кафолічною та апостольською Церквою всіх часів. Приймаючи нікейську віру, реформатори стверджували свою історичну спадкоємність і спростовували звинувачення в сектантстві, позиціонуючи себе як істинних спадкоємців давньої ортодоксії. По-друге, символ був і залишається гострою полемічною зброєю. Його точні догматичні формулювання про Трійцю та особу Христа – «народжений, не створений, єдиносущний з Отцем» – надавали реформатським богословам необхідний концептуальний апарат для ефективної боротьби з різноманітними єресями, від антиринітаризму Сервета і соцініанства до пантеїзму модернізму та сучасних антиринітарних культів. По-третє,

⁴⁴ DeYoung, Kevin. *The Nicene Creed: What You Need to Know about the Most Important Creed Ever Written*. Wheaton, Illinois: Crossway, 2025. – 96 с.

нікейське богослов'я стало педагогічною основою для церковного життя. Його тринітарна структура лягла в основу катехитичного навчання, як це видно на прикладі Гейдельберзького катехізису, перекладаючи високу догматику мовою особистої віри та побожності, доступною для кожного члена церкви. По-четверте, і це найважливіше, символ функціонував як герменевтичний орієнтир (*regula fidei*). Він слугував авторитетним правилом для тлумачення Писання, не замінюючи і не доповнюючи його, що захищало принцип *Sola Scriptura* від індивідуалістичних спотворень і гарантувало, що свобода читання Біблії не призведе до відходу від фундаментальних істин Євангелія.

Отже, звернення реформатської традиції до Нікейського символу не суперечить принципу *Sola Scriptura*, а є його необхідним доповненням і захистом. Реформатська традиція від самого початку розуміла, що біблійне послання про спасіння нерозривно пов'язане з тим, Хто є Бог і Ким є Спаситель. Євангеліє – це добра новина про дії Триєдиного Бога в історії через боголюдську особу Ісуса Христа. Нікейський символ віри, як жоден інший документ, стисло, точно і авторитетно формулює цю фундаментальну істину. Саме тому реформатські богослови протягом усієї своєї історії продовжували і продовжують звертатися до нього як до незмінного орієнтира, що вказує на серце християнської віри.

Сергій Судаков

Викладач ЄРСУ, пастор Харківської пресвітеріанської церкви

Бібліографія

Allen, Michael and Swain Scott R. *Reformed Catholicity: The Promise of Retrieval for Theology and Biblical Interpretation*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2015.

Bower, J. *The Confession of Faith: A Critical Text and Introduction* / John R. Bower. – Grand Rapids, Michigan: Reformation Heritage Books, 2020

Brock, Cory and Gray, Nathaniel Sutanto, "Herman Bavinck's Reformed eclecticism: On catholicity, consciousness and theological epistemology." *Scottish Journal of Theology* Volume 70, Issue 3 (2017): 310–32.

Deyoung, Kevin, "Distinguishing Among the Three Persons of the Trinity within the Reformed Tradition." <https://www.thegospelcoalition.org/blogs/kevin-deyoung/distinguishing-among-the-three-persons-of-the-trinity-within-the-reformed-tradition/>

DeYoung, Kevin. *The Nicene Creed: What You Need to Know about the Most Important Creed Ever Written*. Wheaton, Illinois: Crossway, 2025.

Dowey, Edward. "Heinrich Bullinger As Theologian: Thematic, Comprehensive, Schematic" : https://foundationrt.org/wp-content/uploads/2016/03/Dowey_Bulleinger.pdf

Faber, J. "Kuyper On The Incarnation Of The Word."
https://spindleworks.com/library/faber/005_kup.htm

Harinck, George. "Broad and Wide and Far: Herman Bavinck's Catholic Vantage Point." <https://journal.rts.edu/article/broad-and-wide-and-far-herman-bavincks-catholic-vantage-point/>

Hoegger, Martin. "Haute École de théologie protestante de la Suisse romande" (HET-PR0): <https://www.hoegger.org/wp-content/uploads/2024/07/M.-Hoegger-Le-credo-de-Nicee-dans-le-protestantisme-long.pdf>

Kamphuis, Barend. "Herman Bavinck On Catholicity." *MAJT* 24 (2013): 97–104.

Letham, R. *The Westminster Assembly. Reading Its Theology In Historical Context*. Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 2009. 416 c.

Molnar, Paul D. "Was Barth a pro-Nicene theologian? Reflections on Nicaea and its legacy." *Scottish Journal of Theology* Volume 64, Issue 3 (2011): 347–359.

Reformed Confessions of the 16th and 17th Centuries in English Translation, 4 Vols. (1523-1693) by James T. Dennison Jr., Grand Rapids, MI: Reformation Heritage Books, 2008-2014.

Reid, J. *Memoirs of the Westminster Divines* / James Reid. – Edinburgh: Banner of Truth, 1982. – 757 c.

Shaff, Philip. *The Creeds of Christendom. Volume II. The Greek and Latin Creeds, with Translations*. – Reprinted 1993 by Baker Books: Grand Rapids, MI, 1993

Shaff, Philip. *The Creeds of Christendom. Volume III. The Evangelical Protestant Creeds With Translations*. – Reprinted 1993 by Baker Books: Grand Rapids, MI, 1993.

"Sola Scriptura: A Dialogue between Michael Horton and Bryan Cross".
<https://www.modernreformation.org/resources/articles/sola-scriptura-a-dialogue-between-michael-horton-and-bryan-cross>

Turretin, Francis. *Institutes of Elenctic Theology, 3 Volume*. – Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 1992–1997

Vanhoozer, Kevin J. "A Tin of Plaudits (and Three Challenges) for a Tenth Anniversary." <https://journal.rts.edu/article/reformed-catholicity-a-tin-of-plaudits-and-three-challenges-for-a-tenth-anniversary/>

Бейл К. Опора і втіха. Основи віри за Гейдельберзьким Катехізисом // Переклад з нідерландської: Одеса, видавництво "Тюльпан", 2013.

Гофман, Йоганнес. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти / перекл. з нім. Олега Конкевичат і Андрія Михаленка — Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019.

Павло Василів. Перший Нікейський Собор. Історичні передумови та його богословсько-філософський контекст. — Львів: Місіонер, 2009.

Шатц, Клаус. Загальні собори – віхи історії Церкви / перекл. з нім. Олег Конкевич, наук. ред. Марія Горяча. — Львів: Видавництво УКУ, 2018.

Шеллі Б. Л. Історія Церкви простою мовою. — Херсон: Таврійський християнський інститут, 2025.